

або у вигляді омонімів у різних словникових статтях (як у випадках з применниками іменникового походження, які меншою мірою зберігають семантичний зв'язок із твірним іменником), або ж у межах однієї словникової статті, але з чітким розмежуванням значень та функцій з метою уникнення їх сплутування.

Література

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды: Интегральное описание языка и системная лексикография. – Т. 2. – М., 1995. – 767 с.
2. Веселитський В.В. Деякі прийоми подавання применників у великому російсько-чеському словнику // Лексикографічний бюлетень. – Вип. IX. – К., 1963. – С. 103–106.
3. Гнатюк Г.М. Про принципи розробки применників у Словнику української мови // Дослідження з лексикології та лексикографії. – К., 1965. – С.70–87.
4. Словарь русского языка: в 4-х т. / Гл. ред. А.П.Евгеньева. – М., 1981 – 1984.
5. Словарь современного русского литературного языка: В 17-ти т. – М., 1950 – 1965.
6. Словарь современного русского литературного языка: В 20-ти т. – Т.1. – М., 1991. – 864 с.
7. Словарь структурных слов русского языка. – М., 1997. – 420 с.
8. Словник української мови: В 11-ти т. – К., 1970 – 1980.
9. Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання). – Київ–Кам'янець–Подільський, 1996. – 172 с.

ІДЕОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК МОВИ ПОЕТІВ-ШІСТДЕСЯТНИКІВ: КОНЦЕПЦІЯ, ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ

© Уляна Міщук, 2008

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І.Франка
УДК 811.161.2'374

У статті розглянуто основні аспекти теорії і практики створення словників мови окремих авторів, зокрема системно-типологічної організації авторських словників, питання доцільності укладання лексикографічних праць за принципом довідковості тощо. На основі контекстуального опрацювання творчості поетів-шістдесятників запропоновано модель ідеографічного словника.

Наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. у лінгвістиці помітно зростає інтерес до вивчення мови письменників. Індивідуальні стилі поетів, прозаїків, драматургів стають об'єктами численних наукових досліджень.

Основи для систематичного вивчення мовотворчості автора почали закладатися ще в 20-х рр. минулого століття. У кінці 40-50-х рр. це питання набуває ще більшої актуальності і привертає до себе увагу таких дослідників, як Л. Булаховський, В. Ващенко, П. Плющ, Т. Комаринець, К. Дорошенко та ін. Головним об'єктом вивчення в цьому напрямку для науковців стає мова творів Т. Шевченка. У 50-х – на поч. 60-х рр. з'являються наукові праці про стилістичні особливості творів І. Котляревського, Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, П. Тичини, М. Рильського та ін. У цей час у парадигмі ключових термінів лінгвостилістики формується поняття *індивідуальний стиль письменника*.

Кожна творча особистість реалізує себе насамперед завдяки своєрідності ідіолекту, ідіостилю. Взірцем високого художнього синтезу та інтелектуалізації поетичного слова є мовотворчість поетів-шістдесятників. Вона постає як «багатопланова художня система, у центрі якої – особистість письменника, власне світобачення, осмислення дійсності і відображення її у відповідній системі мовновиражальних засобів» [6: 3].

Шістдесятництво як соціально-політичному, ідеологічному, філософському та естетичному феномену присвячено чимало праць в Україні та за її межами. Попри різнобічне розкриття цієї проблеми вона все ж не вичерпала себе й досі є предметом дослідження як літературознавців, так і мовознавців.

Культурна епоха шістдесятництва, як вважає дослідниця Н. Зборовська, виробила «демократичну» й «елітарну» парадигми [3: 26]. Творчість поетів цього періоду постає як цілісне філософське й естетичне явище, в основі якої – індивідуальна свобода самовираження.

Рідко хто з поетів-шістдесятників сповідував аполітичний та асоціальний стиль поезії. Через те одні заплатили за своє інакодумство та національне волевиявлення роками ГУЛагів, інші – роками мовчання як виклик системі. Проте всупереч обставинам зуміли жити духовним життям в атмосфері антидуховності. Їхнє слово – містке, афористичне – несло правду, незважаючи на заборони, ідейні постулати, фальсифікації.

Звернення саме до творчості шістдесятників видається нам актуальним з декількох причин, оскільки вона 1) дає змогу пізнати особливості художнього мовомислення того часу, беручи до уваги всі екстралінгвальні чинники; 2) дає можливість виявити особливості ідіостилю поетів, чия творчість протягом тривалого часу була штучно вилучена з українського літературного процесу; 3) потребує більшого теоретичного осмислення й різноаспектного наукового дослідження та збереження мовно-культурної пам'яті, зафіксованої у слові.

Творчість поетів-шістдесятників перебувала у полі зору таких мовознавців, як С. Єрмоленко, В. Русанівський, Л. Пустовіт, В. Калашник, А. Загнітко, О. Степанюк, Р. Стефурак, Т. Берест, Т. Беценко, П. Білоусенко, А. Бондаренко, Н. Данилюк та ін. Проте їхні дослідження стосувалися більшою мірою лінгвостилістичного аспекту. Але, як засвідчує світова практика, не може бути кращого джерела для вивчення індивідуального стилю письменника, як авторська лексикографія.

Утвердження авторської лексикографії як об'єктивного методу вивчення мовної особистості, ідіостилю письменника знаходить вираження у слов'янському лексикографічному досвіді, в організації оригінальних словникових проєктів. Практична авторська лексикографія ХХ ст. пропонує різноманітні зразки словників: завершених і незавершених, у вигляді пробних зошитів, окремих випусків чи томів.

Ідіостильову спрямованість російської авторської лексикографії можна простежити як у повних, так і в диференційних довідниках. До числа перших належить «Словник поетичної мови Марини Цветаєвої» (1996–2001), до інших – словники образних засобів, наприклад: «Словник тропів І. Бродського» (1995), «Метафора В. Маяковського: Словник. Таблиці. Коментар» (1997), «Словник мови Достоевського» (2001).

Згадані праці розраховані на довідковість, проте не позбавлені ідеологічного спрямування, яке полягає в тому, що укладачі розуміють склад словника як *слово семіотичне, дискурсне, поетичне*. Ідіолект автора у цих працях поданий як динамічна система, відповідно до цього й виділено основні етапи його розвитку та введена комунікативна й тематична складові у розгляді як конкретних поетичних творів, так і поетичного світу в цілому.

Уваги заслуговують словники, укладені дослідниками під час зіставного вивчення ідіостилів декількох авторів. До таких праць належить «Словник мови російської поезії 20 ст.» (Т. 1, 2001) за редакцією В. Григор'єва, укладений на основі творчості 10 поетів Срібного віку: І. Аннінського, А. Ахматової, О. Блока, М. Гумільова, С. Єсеніна, Й. Мандельштама, В. Маяковського, Б. Пастернака, В. Хлебнікова, М. Цветаєвої.

Вагомим матеріалом для вивчення історії лексичної системи російської літературної мови I пол. ХІХ ст. і стилістичних особливостей художнього слововживання О. Пушкіна є «Словник мови Пушкіна» (1956 – 1961). До словника входять слова, наявні в основному тексті академічного видання творів і листів О. Пушкіна (Т. 1 – 16. – М., 1937 –1949). Словникові статті об'єднують матеріал, що стосується слова зі всіма його формами й у всій повноті значень. 1982 року вийшли «Нові матеріали до словника Пушкіна»,

де подана лексика, взята із варіантів творів О. Пушкіна і яка не увійшла до основного корпусу словника.

До праць довідкового типу відносимо і проспект «Словника мови російської радянської поезії» (1965) В. Григор'єва. Це видання – зведений диференційний словник поетичної мови (на основі 28 поезій 12-ти видатних поетів ХХ ст.) – вийшло під назвою «Поет і слово. Досвід словника» (1973). Словник подає естетично вагомі слововживання (розрізнено загальномовні метафори, вживання слова в алегоричному контексті, символічне вживання тощо). Концепція цієї праці зазнала певного впливу принципів і методів словникового опису тлумачного «Словника М. Горького» (ред. Л. Ковтун та ін., 1975).

За ідеографічним принципом побудований 2-томний «Словник поетичних образів Н. Павлович» (1999), який складається із сукупності «парадигм» образів російської поезії і прози ХVIII–ХХ ст. (на основі творчості більше ніж 600 авторів). У ньому 23 великих розділи («Живі істоти», «Вода», «Світло і темрява», «Рослини» і под.), що мають дрібніші рубрики, у межах яких згрупована інформація про образи. Словник дає можливість побачити світ поетичного образу як єдине ціле, що розвивається, і зрозуміти, який внесок у процес розвитку кожного образу зробив той чи інший автор.

Тезаурусний принцип групування тропів закладений в основу «Матеріалів до словника метафор і порівнянь російської літератури ХІХ–ХХ ст.» (2000) Н. Кожевнікової і З. Петрової. Випуск охоплює три частини. У 1-ій за ідеографічним принципом згруповані реалії, що порівнюються з птахами; у 2-ій – метафори й порівняння; у 3-ій – тропи й фігури. Конкретна словникова стаття у кожній із 3-ьох частин відкривається назвою предмета чи образу порівняння. Наприклад, розділ «Рельєф» містить статті, реєстровим словом яких є назви предмета порівняння (*Везувій, Каміння, Піски* і т. ін.). Образи порівняння відповідним чином розкриває ілюстративний матеріал, який упорядкований хронологічно. Поряд із основними джерелами ХІХ–ХХ ст. словник подає приклади з давньоруської літератури, а також фольклорні паралелі і паралелі з духовної поезії, Біблії та Євангелія.

Польська авторська лексикографія представлена двома вагомими працями. Це *Słownik języka Adama Mickiewicza*. Red. nacz.: Konrad Górski i Stefan Hrabec. Т. I – X (1962 – 1980) і *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*. Red. Halina Konieczna, Witold Doroshewski. Т. I (1965), Т. II (1973). Словники належать до довідкового типу, фіксують усю наявну лексику, починаючи від службових одиниць, тлумачення яких часом займає декілька сторінок, до повнозначних лексем та їх фонетичних варіантів.

Доповнюють авторську лексикографію словники рим (Słownik hymnów Adama Mickiewicza, 1970 та Słownik hymnów Stanisława Trembeckiego, 1961).

На цьому фоні помітне місце займають інверсійні словники, так звані «Słowniki a tergo» (напр. Indeks a tergo do Słownika języka Jana Chryzostoma Paska, 1976).

В українській лексикографічній практиці словники авторської мови мають порівняно недавно традицію. До створення робіт такого жанру дослідники почали звертатися тільки в 2-ій половині минулого століття.

Найбільше словників створено на матеріалі мови творів Т. Шевченка. Це, зокрема, «Шевченкова лексика: Словопоказчик до поезій Т. Г. Шевченка» В. Ващенко, П. Петрової (К., 1957); «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» І. Огієнка (Вінніпег, 1961); «Епітети поетичної мови Т. Г. Шевченка: Словник-показчик» (Д., 1982); «Конкордація поетичних творів Тараса Шевченка» у 4 т. О. Ільницького, Ю. Гаврика (Едмонтон; Торонто, 2001); «Фігури мови Тараса Шевченка: Короткий словник на 154 терміни» (Т., 1998), яким передували «Словничок Шевченкової мови» Нестора Літописця (Малечі Н.) (Миколаїв, 1916) і «Українсько-руський словничок до «Кобзаря» цього автора (Херсон, 1916).

Протягом 1950 – 80-х рр. опубліковано словопоказчики до мови письменників: «Лексика» «Енеїди» І. П. Котляревського. Показчик слововживання» В. Ващенко, Ф. Медведєва, П. Петрової (Х., 1955); «Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки» М. Бойко (К., 1961); «Лексика мови Архипа Тесленка» А. Сизька (Х., 1970); «Художнє слово Василя Стефаника» І. Ковалика, І. Ощипко (Л., 1972); «Лексика п'єс та од І. П. Котляревського» А. Бурячка, А. Залашка, А. Ротача, М. Северина (К., 1974); «Лексика поетичних творів Івана Франка» І. Ковалика, І. Осипко, Л. Полюги (Л., 1990).

Згадані показчики – довідники філологічного типу, які дають можливість простежити всі випадки функціонування слова у творі, проаналізувати всі його форми та значення. Коментарі, тлумачення, граматична та стилістична характеристика тут відсутні, що свідчить про спробу укладачів не нав'язувати готових тлумачень слова. Такі праці можуть служити основою для повного словника мови письменника

Найбільшим досягненням у цьому напрямі української лексикографії є «Словник мови Шевченка» у 2-х т. та «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» у 3-х т. Кожен словник розкриває багатство лексики поета, визначає її семантико-граматичні особливості. Ці праці теж більше зорієнтовані на довідковість, ніж на енциклопедичність чи тематичність.

Словники вичленовують і пояснюють усі значення слів, що вжиті письменником, та відтінки їхніх значень. Проте, на нашу думку, широкопанорамне бачення творчого світу поета неможливе без чіткої систематизації лексичного матеріалу, тобто поділу на тематичні групи, без ієрархії словесних асоціацій, без концептуальних координат тієї чи іншої лексеми і т. ін. Тому вважаємо ідеографічний принцип класифікації матеріалу найдоцільнішим і найзручнішим для комплексного вивчення різних рівнів мовної системи.

Теорія укладання ідеографічних словників знаходить висвітлення у працях таких мовознавців, як Й. Касарес, Л. Щерба, І. Штерн, В. Дубічинський, Ю. Караулов, Ю. Степанов, І. Гетьман, В. Морковкін, Ж. Соколовська та ін. Їхні погляди щодо типології ідеографічних словників не завжди збігаються. Одні (Л. Щерба, В. Дубічинський, В. Морковкін) виділяють у два окремі типи ідеографічний словник і тезаурус, інші (І. Гетьман, І. Штерн, Ю. Степанов) вважають обидва поняття аналогічними, тотожними. Однак кожен з дослідників дотримується тієї думки, що саме завдяки ідеографічному словникові можна показати системний характер мовного багатства, підійти до його вивчення комплексно.

Як бачимо, на сьогодні лінгвістика ще не виробила єдиного погляду щодо укладання авторських словників. У польській, російській, українській лексикографії домінують словники довідкового типу, побудовані за алфавітним принципом, одиницею яких є всі слова, використані автором у його творах. Але, на нашу думку, не завше виокремлення кожної лексеми є важливим для розуміння творчості письменника в цілому, його світогляду, ідеалів. Та про ці «недоліки» говоримо умовно, бо на той час перші напрацювання в галузі авторської лексикографії, особливо української, були вагомим внеском у розвиток мовознавства.

Через вивчення мови творів письменника пізнаємо мовну особистість автора, яка всебічно розкриває себе завдяки взаємодії 3-ох рівнів: вербально-семантичного, лінгвокогнітивного та мотиваційного. Виходячи з такої ієрархії, запропонованої Ю. Карауловим, вважаємо за доцільне подати власне бачення моделі авторського словника, а саме словника поетів-шістдесятників.

Не завжди можна чітко визначити структуру авторського словника. Це пов'язано з різномірністю та неоднаковою природою вибраних одиниць. Щоб якнайповніше охопити лексичне багатство досліджуваного автора, пропонуємо розглянути ідеографічну систему організації реєстру, беручи за основу тривірневий принцип вивчення мовної особистості.

Тип і призначення словника

Словник належатиме до тлумачного типу. У ньому якомога повніше буде репрезентовано лексичне багатство мови поетів, максимально виражений рівень тезаурусу та прагматикону.

Характер словника

- за обсягом матеріалу – повний (авторський тезаурус);
- за кількістю досліджуваних авторів – збірний;
- за основним об'єктом опису – стилістичний словник (описує семантико-стилістичні риси творчості авторів);
- за одиницею опису – словник із заголовною одиницею, яка дорівнює слову, і заголовною одиницею, більшою від слова (словник стійких висловів, цитат);
- за способом опису – багатопараметровий словник;
- за розміщенням заголовних одиниць – неалфавітний, идеографічний.

Структура словника

Пропонуємо III блоки словника, відповідно до 3-ох рівнів мовної особистості. Словник ставить своїм завданням зафіксувати в основному повнозначні лексичні одиниці, ті, які є домінантою мовостило запропонованих авторів.

Специфіка об'єкта дослідження дає змогу мотивувати вибір матеріалу таким чином:

I блок охоплюватиме лексику, важливу для розуміння творчості письменника в цілому, його світогляду, ідеалів. Одночасно ці слова мають характеризувати неповторний індивідуальний світ митця і вирізнятися величезною смисловою, естетичною та етичною навантаженістю.

У **II блоці** варто зробити акцент на засобах інтелектуалізації поетичного мовлення, зокрема на образах, символах, які розкривають мовно-національну картину світу, актуалізують позитивно чи негативно марковані власне авторські асоціації. Словник дасть можливість побачити світ поетичного образу як єдине ціле, що розвивається, і зрозуміти, який внесок у процес розвитку кожного образу зробив той чи інший автор через витворення власної стійкої системи наскрізних художніх образів.

Найбільш ґрунтовного дослідження потребує рівень прагматикону, що становитиме **III блок** словника. У ролі параметрів прагматичного рівня можуть бути такі одиниці мовної структури, як слова, афоризми, тексти, оніми тощо, або ж у функції таких одиниць можуть використовуватися стилістичні прийоми – алюзія, ремінісценція, іронія, гіпербола, антитеза, гра слів і т. ін. – усе, що в поетичних текстах указує на передумови, джерела авторського світобачення й ідіостилію.

Об'єктом нашого дослідження є поетичні тексти Ліни Костенко, Василя Стуса та Миколи Вінграновського.

Реєстр словника становитимуть загальноновживані одиниці та авторські новотвори, зокрема лексико-тематичні групи на означення мови, мислення, волевиявлення та почуттів, світосприймання, різних видів діяльності і т. ін.; образи, символи; стійкі вислови, цитати.

Структура тлумачної статті

У I блоці словника реєстрова одиниця – **слово**. Далі наводиться його тлумачення (при потребі) і формальна (граматична) характеристика. Ілюстративний матеріал повинен якнайточніше відбивати семантику реєстрової лексеми, яка, у свою чергу, пояснює думку, закладену автором у тексті. Ремаркування після словникової статті вказуватиме на стилістичні можливості реєстрового слова. Якщо описуване слово зустрічається не тільки в одного автора, а в кількох, то про це свідчатимуть ілюстрації, після яких у круглих дужках вказуватимуться прізвища поетів.

Крім звичайних слів, систематизованих у тематичні групи, можуть бути представлені лексикалізовані морфеми типу *пра-пра-пра-про*, які є виразниками певних інтенсивно-параметричних сем. Порівняймо: *Стояла баба, руки склала / Старій давно пра-пра-пра-про...* (М. Вінгр.) і *...дивлюсь: мій прадід, / і пра-пра-пра-пра – усі ідуть за часом, як за плугом* (Л. Кост.).

У II блоці реєстрова одиниця – **образ**. Наскрізним для усіх трьох поетів є макрообраз України, що поєднує в собі цілу низку асоціативних рядів. Наприклад: 1) *Україна – держава – батьківщина – вітчизна – край – мати*; 2) *Україна – руїна – згарщице – пустка – туга – неволя*; 3) *Україна – воля – свобода – перемога* та ін.

У III блоці реєстрова одиниця – **стійкий вислів (цитата)**.

Наприклад: *Ще ви, чорні, передохнете, / поки кінь цей упаде!* Тут ілюстративним матеріалом служитиме макроконтекст, який виразно вказуватиме на мотивацію, глибоко розкриватиме думку автора: *Біле – біле – біле поле. / Чорний гомін. / Вороння. Посідало та й замріялось про убитого коня. / Скаче кінь, копитом цокає, тонко вухами пряде... / Ще ви, чорні, передохнете, / поки кінь цей упаде!* (Л. Кост.); *Летів розлого чорний-чорний ворон/обезземеленим безкраім небом, / і безберегий лет його значився, / як апокаліпсису переддень* (В. Ст.).

До кожної частини словника пропонуємо ввести **Довідкову частину**, яка міститиме інформацію про те (це в основному стосується II і III блоку), у яких джерелах читач може почерпнути детальнішу інформацію про описувану одиницю; коментарі стосовно ідейно-естетичного значення лексеми чи синтаксеми; інформацію про передумови створення того чи іншого образу.

Джерела словника

Джерелами для створення словника обираємо поетичні тексти Л. Костенко, В. Стуса та М. Вінграновського різних періодів творчості з

метою якомога повніше охопити матеріал, який підлягає лексикографічному описові, розкрити специфіку доби, виявити особливості індивідуально-авторської картини світу.

Таким чином, словник поетичної мови шістдесятників (і не тільки митців цієї доби) дасть можливість пізнати нову, якісно іншу реальність завдяки слову та імпліцитним смислам, що приховані в ньому; побачити всю красу слова, яке не може існувати ізольовано, поза контекстом.

Подані нами пропозиції щодо укладання авторського словника не претендують на універсальність, натомість потребують глибшого осмислення та доопрацювання.

Література

1. Гетьман И. М. Общая идеография. Конспекты лекций по спецкурсу. – Нежин, 1993. – С. 5.
2. Дубичинский В. В. Искусство создания словарей. Конспекты по лексикографии. – Харьков, 1994. – С. 21–23.
3. Зборовська Н. Стильовий портрет шістдесятництва // СіЧ. – 2001. – №2. – С. 26–27.
4. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. – М., 1979.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – С. 7.
6. Козловська Л. Мовотворчість М. Стельмаха в контексті української народнопісенності // Автореф. ... дис. канд. філол. н. – К., 1994. – С.3.
7. Лінгвостилістика. Об'єкт. Стиль. Мета. Оцінка: Зб. наук. праць, присв. 70-річчю від дня народж. д-ра філол.наук., проф. С. Я. Єрмоленко. – К., 2007. – С. 528 с.
8. Морковкин В. В. Идеографические словари. – М., 1970. – С. 7.
9. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. – М., 1975. – С. 50.
10. Шестакова Л. Л. Авторский словарь в аспекте лексикографической типологии // Русистика сегодня, 1998. – № 1–2. – С.41–52.
11. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник. – К., 1998. – С. 312.
12. Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. – Л., 1958. – С. 54–92.

Джерела

- М. Вінгр.** Микола Вінграновський. З обійнятих тобою днів. – К., 1993.
Л. Кост. Ліна Костенко. Вибране. – К., 1989.
В. Ст. Василь Стус. Палімпсест. Вибране. – К., 2003.